

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکدهٔ اصول الدین

شعبهٔ تهران

پایان نامه جهت دریافت درجهٔ کارشناسی ارشد (M.s)
رشته: علوم قرآن و حدیث

موضوع:

آداب قرائت قرآن و ضوابط موسیقایی آن در صوت و لحن

استاد راهنما:

دکتر محمد علی لسانی فشارکی

استاد مشاور:

دکتر ملیحه السادات سید رضا

نگارنده:

مجید ابراهیمیان کپورچال

بهمن ۱۳۹۲

سپاسگزاری

وظیفه خود می دانم که خالصانه از پدر و مادرم که مشوقان
من در این مسیر بوده اند تشکر نمایم. همچنین، از تمامی
اساتید محترم خصوصاً استادان ارجمند راهنما و مشاور از
صمیم قلب تشکر و قدردانی می نمایم .

تقدیم به :

ارواح پر فتوح شہیدان والا مقام

محمود ہادی پور و رضا فریضہ

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده .....
۲	فصل اول : کلیات .....
۳	۱-۱. مقدمه .....
۳	۲-۱. بیان مسئله (تعریف و اهمیت موضوع) .....
۴	۳-۱. هدف از انجام تحقیق .....
۴	اهداف جزئی : .....
۴	۴-۱. سابقه تحقیق .....
۵	۵-۱. فرضیه ها .....
۵	۶-۱. روش تجزیه و تحلیل و استدلال .....
۶	۷-۱. تعاریف و مفاهیم .....
۶	۱-۷-۱. معنای قرائت .....
۶	۲-۷-۱. معنای تلاوت .....
۸	۳-۷-۱. تفاوت تلاوت با قرائت .....
۸	۴-۷-۱. شیوه ی تلاوت قرآن .....
۱۴	فصل دوم : جایگاه صوت و لحن در قرائت .....
۱۴	قرآن از دیدگاه کتاب و سنت .....
۱۵	۱-۲. صوت و لحن در بیان قرآن کریم .....
۱۵	۲-۱-۱. صوت در بیان قرآن کریم .....
۲۸	۲-۱-۲. لحن در بیان قرآن کریم .....

۳۱.....	۲-۲. صوت و لحن در لسان احادیث و سیره معصومین (ع)
۳۱.....	۲-۲-۱. صوت و لحن در لسان احادیث معصومین (ع)
۳۹.....	۲-۲-۲. صوت و لحن در سیره معصومین (ع)
۴۲.....	۲-۳. مبانی صوت و لحن رایج در تلاوت مجلسی
۴۴.....	۲-۳-۱. صوت و لحن در تلاوت مجلسی عصر حاضر
۴۵.....	۲-۳-۲. ادوار تاریخی تلاوت در مصر در عصر حاضر
۵۴.....	فصل سوم : حدود و ضوابط به کارگیری فنون و مهارتهای موسیقی در قرائت قرآن
۵۵.....	۳-۱. تاریخچه موسیقی عرب و مکاتب مختلف آن
۵۵.....	۳-۱-۱. تاریخچه موسیقی عرب
۶۰.....	۳-۱-۲. مکاتب مختلف موسیقی عرب
۶۱.....	۳-۲. نسبت آهنگ قدسی تلاوت قرآن با موسیقی عرب
۶۴.....	۳-۳. شیوه های جایز و غیرجایز در تلاوت مجلسی
۶۴.....	۳-۳-۱. مبحث غنا
۶۴.....	۳-۳-۱-۱. مفهوم غنا از منظر لغت شناسان
۶۶.....	۳-۳-۱-۲. مفهوم غنا و حکم آن از دیدگاه فقهای شیعه
۶۹.....	۳-۳-۱-۳. اجماع
۶۹.....	۳-۳-۱-۴. کتاب
۷۴.....	۳-۳-۱-۵. سنت
۷۹.....	۳-۳-۱-۶. حکم و مفهوم غنا از دیدگاه فقهای اهل سنت
۸۰.....	۳-۳-۲. شیوه های غیرجایز در تلاوت قرآن مجید
۸۱.....	۳-۳-۲-۱. ترجیع
۸۵.....	۳-۳-۲-۲. تطریب
۸۶.....	۳-۳-۲-۳. ترقیص
۸۷.....	۳-۳-۲-۴. ترعید
۸۸.....	۳-۳-۲-۵. تحزین

۹۰.....	۳-۳-۲-۶. نوح
۹۱.....	۳-۳-۲-۷. تحریف
۹۲.....	۳-۳-۲-۸. تلاوت قرآن با آلات موسیقی
۹۲.....	۳-۳-۲-۹. ایقاع
۹۳.....	۳-۳-۲-۱۰. هذر مه
۹۶.....	فصل چهارم: باید ها و نبایدهای کاربردهای صوت و لحن و نغمات در تلاوت مجلسی
۹۷.....	۴-۱. تلاوت خاشعانه و خشوع در تلاوت
۹۸.....	۴-۱-۱. مفهوم قرآنی و حدیثی خشوع
۱۰۰.....	۴-۱-۲. مصادیق خشوع در تلاوت
۱۰۲.....	۴-۲. ضوابط به کارگیری صوت و لحن و نغمات در تلاوت خاشعانه
۱۰۴.....	۴-۳. مصادیق افراط در به کارگیری صوت و لحن و نغمات
۱۱۷.....	نتایج و پیشنهادات
۱۱۸.....	الف. نتایج تحقیق
۱۱۹.....	ب. پیشنهادات
۱۲۰.....	فهرست منابع و مآخذ

چکیده

قرآن تنها کتاب آسمانی است که از بدو نزول تا کنون سلامت و اصالت خویش را حفظ کرده و خواهد کرد. یکی از مهمترین علوم قرآنی علم قرائت است که از صدر اسلام تا به امروز دارای اهمیت ویژه ای بوده و همواره یکی از عوامل مؤثر در اثبات اصالت قرآن به حساب می آمده است. قرائت قرآن در واقع مقدمه لازم برای فهم قرآن می باشد. وقتی که در قرائت قرآن صوت نیکو بالحن زیبا و صحیح و جایز همراه می شود، دلها را به سوی معانی و مفاهیم والای قرآن جذب و جلب می نماید. شناخت صوت نیکو و لحن زیبا و صحیح و جایز دارای احکام و آدابی است که تحقیق حاضر به بررسی آن می پردازد، به امید آن که بتوان یک الگوی صحیح و کاربردی برای قرائت قرآن در عصر حاضر مطابق مبانی و اصول موجود در کتاب و سنت ارائه نمود.

واژگان کلیدی: صوت و لحن، تلاوت قرآن، قرائت قرآن، علوم قرآن، موسیقی و قرآن

فصل اول

کلیات

۱-۱. مقدمه

ستایش و سپاس مخصوص پروردگار جهانیان است و درود سلام بر سرور رسولان و ائمه هدی (علیهم السلام). قرآن کریم ودیعه بی همتا از سوی خالق بی نیاز به خلقی نیازمند، می باشد. اوامر و نواهی آن از فطرت و نیاز بشر برخاسته است و این خود رمز ماندگاری قرآن کریم است.

۱-۲. بیان مسئله (تعریف و اهمیت موضوع)

یکی از مهمترین علوم قرآنی علم قرائت است که از صدر اسلام تا به امروز دارای اهمیت ویژه ای بوده و همواره یکی از عوامل موثر در اثبات اصالت قرآن به حساب می آمده است. امر تعلیم قرائت قرآن توسط شخص پیامبر (ص) آغاز گردیده است و از همان اوان عده ای به این کار بزرگ همت گماشته و در ادوار مختلف عهده دار قرائت قرآن و تعلیم آن در جوامع اسلامی بوده اند. در آیات قرآن، ترتیب واژه ها و کلمات و جملات، زیبایی های فراوانی دارد که یکی از ابعاد اعجاز قرآن می باشد. و وقتی که در قرائت قرآن، صوت نیکو بالحن زیبا و صحیح همراه می شود دلها را به سوی خود جذب و جلب می نماید. بنابراین قرائت قرآن در واقع مقدمه لازم برای فهم قرآن می باشد. موضوع این تحقیق بررسی آداب قرائت قرآن و ضوابط موسیقایی آن

در صوت و لحن از دیدگاه قرآن و احادیث می باشد به گونه ای که بتوان یک الگوی صحیح و کاربردی برای قرائت قرآن در عصر حاضر مطابق مبانی و اصول موجود در کتاب و سنت ارائه نمود.

۱-۳. هدف از انجام تحقیق

هدف اصلی در این تحقیق این است که با شناخت آداب قرائت قرآن و پژوهش در ضوابط موسیقایی آن در صوت و لحن از منظر قرآن و احادیث، بتوانیم به یک الگوی صحیح و کاربردی در قرائت قرآن دست یابیم.

اهداف جزئی :

- ۱- حدود و ضوابط استفاده از فن موسیقی و فنون و مهارت های قرائت در ارتباط با قرآن کریم
- ۲- بازشناسی جایگاه صوت و لحن با مفاهیم و مصادیق رایج امروزی آن در کتاب و سنت
- ۳- بازیابی روابط مثبت و منفی، کاربرد صوت و لحن و نغمات در قرائت قرآن با قرائت خاشعانه

۱-۴. سابقه تحقیق

در زمینه آداب قرائت قرآن به صورت جداگانه و در زمینه قرائت قرآن از جهت صوت و لحن نیز به طور جداگانه تحقیقات مختلفی صورت پذیرفته است.

الف - کتابها: آداب تلاوت قرآن، مهدی مشایخی، تهران، نشر بین الملل، ۱۳۸۷ ش، آداب تلاوت قرآن، ابوالفضل علامی، قم، انتشارات حضور، هنر قرائت قرآن، کریتینانلسون، ترجمه: محمد رضا ستوده نیا و زهرا جان نثاری، تهران، انتشارات زمان نو، ۱۳۹۰ ش، پژوهشی در جلوه های موسیقایی هنر تلاوت، غلامرضا شاه میوه اصفهانی، اصفهان، انتشارات بوستان فدک، ۱۳۸۲ ش، معماری تلاوت، غلامرضا شاه میوه اصفهانی، تهران، انتشارات تلاوت، سال ۱۳۸۹ ش، نغمه وحی -۱، جواد مسگری و حسین دهقانی، مشهد، انتشارات جامعه قاریان قرآن مشهد، ۱۳۸۴ ش، نغمه وحی -۲، جواد مسگری، مشهد، انتشارات جامعه قاریان قرآن مشهد، ۱۳۸۴ ش.

ب - پایان نامه ها: بررسی بنیان گذاری قرائت و کتاب قرآن کریم توسط پیامبر اکرم (ص)، محسن رجبی، کارشناسی ارشد به راهنمایی: دکتر محمد علی لسانی فشارکی، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۱ ش، سیر تحول

تلاوت قرآن با تحلیل قرائت ده قاری بزرگ مصر و تاثیر آن بر تلاوت قاریان ایرانی، مجید حسینی، کارشناسی ارشد، به راهنمایی: دکتر سید محمد باقر حجتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۷۷ش، آداب ظاهری و باطنی تلاوت قرآن کریم، نجمه نادى، سطح ۲ مدرسه علمیه حضرت خدیجه (س) تهران، به راهنمایی خانم دکتر طباطبایی ۱۳۸۹ ش، مقالات متعدد از ج. مقالات: «الفبای خشوع در تلاوت قرآن»، دکتر محمد علی لسانی فشارکی، تهران، شورای عالی قرآن، ۱۳۹۲ ش، «خشوع در تلاوت قاریان قرآن و نحوه‌ی اجرای آن»، استاد محمود لطفی نیا، تهران، شورای عالی قرآن، ۱۳۹۲ش؛ «خشوع در تلاوت از منظر قرآن و احادیث، استاد محمد حاج ابوالقاسم، تهران، شورای عالی قرآن ۱۳۹۲ ش.

۱-۵. فرضیه‌ها

- ۱- استفاده از توانمندی‌های خدادادی و فنون قرائت در ارتباط با قرآن کریم در کتاب و سنت محدود به حدود و ضوابطی است که باید شناخته شود.
- ۲- صوت و لحن به صورت رایج امروزی در کتاب و سنت به طور مطلق مورد تایید نیست. در عین حال یک محدوده‌ی مقبول و مجاز از صوت و لحن در قرآن و حدیث قابل شناخت و تعریف و تبیین است.
- ۳- معیارهای موجود در کتاب و سنت در ارتباط با قرائت خاشعانه در موارد بسیاری قابل تطبیق با صوت و لحن و نغمات متداول می‌باشد.

۱-۶. روش تجزیه و تحلیل و استدلال

روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و روش تحقیق و تجزیه و تحلیل اطلاعات، توصیفی و استنادی خواهد بود.

۷-۱. تعاریف و مفاهیم

۷-۱-۱ معنای قرائت

راغب گوید: «الْقِرَاءَةُ: ضَمُّ الحُرُوفِ وَ الكَلِمَاتِ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فِي التَّرْتِيلِ، [و ليس يقال ذلك لكل جمع]. لا يقال: قرأت القوم: إذا جمعهم، و يدلّ على ذلك أنه لا يقال للحرف الواحد إذا تفوه به قراءه...»^۱ الْقِرَاءَةُ: پیوستن و متصل نمودن بعضی از حروف و کلمات به بعضی دیگر در آشکار خواندن قرآن بطور (ترتیل) است «و به هر جمعی قرائت گفته نمیشود (مثلاً وقتی قومی وعده‌ای را جمع کنند- قرأت القوم- گفته نمیشود، چیزی که دلالت بر این دارد این است که اداء کردن یک حرف از حروف الفباء را قرائت نمی‌گویند...

در منجد میخوانیم: «الْقِرَاءَةُ: کیفیت و چگونگی خواندن.»^۲

در قاموس قرآن بیان شده است: «قرء: جمع کردن... خواندن را از آن قرائت گویند که در خواندن حروف و

کلمات کنار هم جمع میشوند.»^۳

بنابراین می‌توان گفت قرائت یعنی:

حروف معینی را در کنار هم فراهم آوردن و آن‌ها را شمرده و به صورتی واضح و روشن ادا کردن به

گونه‌ای که شنونده بتواند هر یک از حروف و کلمات را هنگام خواندن تشخیص دهد.

۷-۱-۲. معنای تلاوت

راغب گوید: «تَلَاةٌ: تَبَعُهُ مَتَابَعَةٌ لَيْسَ بَيْنَهُمَا مَا لَيْسَ مِنْهَا، وَ ذَلِكَ يَكُونُ تَارَةً بِالْجِسْمِ وَ تَارَةً بِالْاِقْتِدَاءِ فِي

الحكم، و مصدره: تَلَوَّ وَ تَلَوَّى، وَ تَارَةً بِالْقِرَاءَةِ وَ تَدَبَّرَ الْمَعْنَى، وَ مصدره: تَلَاوَةٌ... وَ التَّلَاوَةُ تَخْتَصُّ بِاتِّبَاعِ

كُتُبِ اللَّهِ الْمَنْزَلَةِ، تَارَةً بِالْقِرَاءَةِ... وَ هُوَ أَحْصَى مِنَ الْقِرَاءَةِ، فَكُلُّ تَلَاوَةٍ قِرَاءَةٌ، وَ لَيْسَ كُلُّ قِرَاءَةٍ تَلَاوَةً، لَا

يُقَالُ: تَلَوْتُ رَقْعَتَكَ، وَ إِنَّمَا يُقَالُ فِي الْقُرْآنِ فِي شَيْءٍ إِذَا قَرَأْتَهُ وَجِبَ عَلَيْكَ اتِّبَاعُهُ.»^۴ تَلَاَ یعنی بطوری از

او پیروی کرد که میانشان چیز دیگری حائل نبود (پیروی و متابعت بدون حائل و واسطه) اینگونه پیروی، گاهی

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۸ ه.ق.، ص ۶۶۸-۶۶۹.

۲. بستانی، فواد افرام، منجدالطلاب، مترجم، بندریگی، محمد، تهران، اندیشه اسلامی، ۱۳۸۸ ه.ش. ص ۶۸۸.

۳. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ه.ش. ج ۵، ص ۲۶۰.

۴. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۳۴۶-۳۴۷.

متابعت جسمی است و گاه با اقتداء و فرمانبری در حکم، که مصدرش -تَلَّوْ و تَلَّوْ است و گاهی نیز پیروی و پیایی خواندن و تدبیر و اندیشه است که مصدرش تَلَّوْة- است... واژه تَلَّوْة- مخصوص پیروی کردن نازل شده الهی است که گاهی با قرائت آنها و زمانی با فرمانبرداری از محتویات آنها است... تلاوت و پیروی اخصّ از قرائت و خواندن آنهاست پس هر تلاوتی، قرائت است و هر خواندنی و قرائتی تلاوت نیست. مثلاً در خواندن نامه نمی گویند- **تلاوت رقتک**- ولی در قرآن چیزی را که قرائت می کنی پیروی از آن واجب است.

صاحب قاموس قرآن گوید: « **تَلَّوْة**، بمعنای تبعیت و از پی رفتن است... راغب گفته: متابعت گاهی بجسم و گاهی به پیروی در حکم است و مصدر آن تَلَّوْ و تَلَّوْ میاید و گاهی با خواندن و با تدبیر معنی است و مصدر آن تَلَّوْة است. بنا بر این، خواندن آیات خدا و تدبیر در آن را از آن جهت تَلَّوْة گویند که متابعت از آنهاست، شخص قاری گویا در پی کلمات و معانی می رود. طبرسی در ذیل آیه ۴۴ از سوره بقره فرموده: تلاوت در اصل بمعنی تبعیت است زیرا در خواندن، بعض حروف را به بعضی تابع می کنند. فرق تلاوت با قرائت آنست که قرائت در اصل جمع کردن حروف و تلاوت قرار دادن آنها در پی یکدیگر است. تعبیر راغب از مجمع البیان بهتر است زیرا به تعبیر راغب، قاری در پی کلمات و معانی است و به تعبیر مجمع، قاری آنها را یکی در پی دیگری می گذارد، اولی اتباع را لازم و دوّمی متعدی گرفته است. و نیز راغب گوید: تلاوت مخصوص کتب آسمانی و خدائی است و از قرائت اخصّ است. هر تلاوت، قرائت است ولی هر قرائت تلاوت نیست، گفته نمیشود: نامه تو را تلاوت کردم. پس در قرآن و سایر کتب آسمانی تلاوت و قرائت هر دو اطلاق میشود ولی در غیر آنها، فقط قرائت بکار می رود»^۱

در واقع تلاوت یعنی پیروی کردن و این متابعت گاه به جسم و گاه به حکم و گاه به خواندن و تدبیر در معنی می باشد و واژه تلاوت مخصوص پیروی کردن از محتویات نازل شده الهی می باشد. و منظور از تلاوت قرآن «یعنی تدبیر در قرآنی که شخص تلاوت کننده قبلاً شنیده و به ذهن سپرده است و اکنون مشغول خواندن آن می باشد، و لوائنکه از روی نوشته می خواند؛ زیرا، روش به گونه ای او را هدایت کرده است که به جای اینکه با

۱. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۲۷۸-۲۷۹.

نوع و شکل و حرکات و اعراب و تذهیب صفحات قرآن مشغول و سرگرم شود در قرآنی که در قلبش دارد تدبیر می کند. کلمه به کلمه، جمله به جمله به یاد می آورد و تلاوت می کند»^۱.

۱-۷-۳. تفاوت تلاوت با قرائت

«در نظام احسن تعلیم قرآن کریم، همیشه تأکید بر «تلاوت» قرآن است. در قرآن کریم هم قرائت داریم و هم تلاوت. آنچه مسلم است تلاوت مقید به قیودی است قید اول آن تدبیر در قرائت است قرائتی که تدبیر داشته باشد تلاوت است. قید دوم «دوباره خوانی» و «باز خوانی» می باشد. تلاوت یعنی باز خواندن و قرائت یعنی خواندن و قرائت اگر بخواهد مورد پسند خدا و رسول خدا باشد، همیشه باید حالت تلاوت داشته باشد»^۲.

۱-۷-۴. شیوه ی تلاوت قرآن

«هر چیزی که به متن قرآن اضافه گردد، مضرات خود را به همراه دارد حال این چیزی که اضافه می گردد صوت خاصی باشد، آهنگ مخصوصی باشد یا حتی وصل کردن کلمات به یکدیگر باشد به گونه ای که در زبان عربی معمول است، بلکه باید آیات را ساده، بی پیرایه، شمرده شمرده، و بدون اتصال کلمات به یکدیگر تلاوت نمود به این صورت: **ان / علینا / للهدی**، نه به این صورت: **انعلینا للهدی**. در این ارتباط موردی که تذکار آن بیش از از بقیه ضروری است، راجع به «ترتیل خوانی» است که در کار آموزش قرآن بسیار رایج شده است. باید گفته شود که این هم اضافه بر اصل قرآن و خارج از قرآن است و مضرات خود را دارد. اگر ما آیه **{... ورتل القرآن ترتیلاً}**^۳ را داریم به معنای ترتیل مرسوم نیست. «قرآن را ترتیل کن» طبق بیان ائمه هدی (علیهم السلام) یعنی طوری قرآن را تلاوت کنند که حروف و کلمات کاملاً مشخص باشد، و به دنبال هر آیه، آیات بعد بیاید، نه زیاد بین کلمات فاصله دهند و نه کلمات را به هم بچسبانند، چنانکه اصل معنای ترتیل هم ترسیل است. معنای ترتیل چنانکه در کتب روایی تعریف شده است و مشهور بین قراء نیز می باشد چنین است **الترتیل اداء الحروف و حفظ الوقوف، اداء الحروف**. اداء الحروف به همان معنای **قراءة مفسرة حرفاً حرفاً** می باشد و **حفظ**

۱. لسانی، محمد علی، غفاری، مهدی، آموزش زبان قرآن، قم، انتشارات زینی، ۱۳۹۲ ه.ش، ص ۴۰. ۴۱.

۲. لسانی، غفاری، آموزش زبان قرآن، ص ۳۹.

۳. مزمل، ۴.

الوقوف هم به معنای رعایت مواضع وقف و جدا خواندن آیات و عبارات قرآنی از یکدیگر است. بنابر این، ترتیل مرسوم شده در زمان ما مورد نظر آیه شریفه نیست و ائمه اطهار (علیهم السلام) چنین توضیحی برای آن نداده‌اند و در آن زمانی که امثال این روایات صادر شده است اصلاً ترتیل این معنای امروزی را نداشته است. متأسفانه، قراء امروزی از یک طرف این حدیث را می‌خوانند و از طرف دیگر شروع به تدریس تجوید می‌کنند و ترتیل مرحوم منشاوی یا قرا دیگر را به عنوان مصداق ترتیل می‌شناسند و می‌شناسانند. این شیوه رایج امروزی هیچ اعتبار شرعی و عرفی ندارد و فقط یک سلیقه است. چه بسا چون خود آنان از این شیوه لذت می‌برند به دیگران نیز تحمیل می‌کنند که همه همین گونه بخوانند.^۱

کلمه ترتیل به همراه مشتقاتش تنها در چهار محل در دو آیه از آیات قرآن کریم بیان شده است که عبارتند از: سوره مزمل آیه ۴ و سوره فرقان آیه ۳۲. درباره ترتیل راغب اصفهانی گوید: «**رجل رتل الاسنان، و الترتیل: ارسال الكلمه من الفم بسهولة و استقامه...**»^۲ مردی که دندانهای سپید و منظمی دارد و ترتیل یعنی ادای کلمات از دهان، به آسانی و استواری و محکمی. ابن اثیر گوید: «**الترتیل القراءة: التانی فیها و التمهیل و تبیین الحروف و الحركات...**»^۳ ترتیل قرائت آن است که با تانی و آشکار گفتن حروف و حرکات باشد...

در سوره مزمل میخوانیم: «...**و رتل القرآن ترتیلاً**» در این آیه کلمات رتل و ترتیلاً بیان شده است طبرسی در ذیل این آیه بیان می‌دارد: «**ای بینه بیانا و اقراه علی هینتک ثلاث آیات و اربعا و خمسا عن ابن عباس قال الزجاج و البیان لایتم بان تعجل فی القرآن انما یتیم بان تبین جمیع الحروف و توفی حقها من الاشباع قال ابو حمزه قلت لابن عباس انی رجل فی قرائتی و فی کلامی عجله فقال ابن عباس لان اقرا البقره ارتلها احب الی من ان اقرا القرآن کله و قیل معناه ترسل فیہ ترسلا عن مجاهد و قیل معناه تثبت فیہ تثبتا عن قتاده و روی عن امیرالمومنین (ع) فی معناه انه قال بینه بیانا و لاتهدیه هذا الشعر ولاتنثره نثر الرمل ولكن اقرع به القلوب القاسیه ولا یکونن هم احدکم آخر السوره و عن ابی عبدالله (ع) قال اذا مررت بآیه فیها ذکر الجنة فسأل الله الجنة و اذا مررت بآیه فیها ذکر النار فتعوذ بالله**»

۱. لسانی، غفاری، آموزش زبان قرآن، ص ۲۹-۳۰.

۲. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۳۴۱.

۳. ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۷ هـ ش، ج ۲، ص ۱۹۴.

من النار...وقيل رتل معناه ضعف و الرتل اللين عن قطرب قال والمراد بهذا تحزين القرآن ای اقراه بصوت حزين و يعضده ما رواه، ابو بصير عن ابی عبدالله(ع) فی هذا قال هو ان تتمكث فيه و تحسن به صوتك و روى عن ام سلمة انها قالت كان رسول الله ص يقطع قرائته آية آية و عن انس قال كان يمد صوته مدا...^۱

ابن عباس گوید: بیان نما آن را بیان کردنی و قرائت کن سه آیه یا چهار آیه یا پنج آیه را به یک نفس. وزجاج گوید: و بیان تمام نمی شود که در قرائت قرآن عجله کنی بلکه به این تمام می شود که بیان کنی تمام حروف را و اداء نمایی حق آن را از اشباع و غیره. مجاهد گوید: ترتیل به معنی ترسل یعنی به آرامی و تانی خواندن است. قتاده گوید: معنایش تثبت تثبتا است یعنی محکم بخوان، محکم خواندنی. از امام علی (ع) روایت شده که فرمودند: بیان کن آن را بیان کردنی نه مانند شعر بخوان و نه مثل (بحر رمل) آن را متفرق، و پراکنده نخوان که جملات را (بقول معروف یکی مشرق و یکی مغرب بگویی) و لکن بکوب به سبب مرتب خواندن دلهای سخت را و نباشد کوشش و هم یکی از شما اینکه سوره را زود به آخر رسانی. و از امام صادق (ع) روایت شده که هرگاه به آیه ای برخوردی که در آن یادی از بهشت شده از خدا در خواست بهشت کن و هرگاه به آیه ای گذشتی که در آن ذکر آتش شده پناه به خدا ببر از آتش دوزخ. و از قطرب نقل شده که گوید: مقصود از ترتیل، خواندن قرآن است با صوت حزين و موید این قول، ابو بصیر از امام صادق (ع) روایت نموده که فرمودند: ترتیل آن است که در قرائت تامل و دقت کنی و آن را با صوت خوب بخوانی و از امه سلمه روایت شده که گفت رسول خدا(ص) در موقع قرائت قطع می فرمود آیه آیه را یعنی وقف می فرمود در هر آیه، و از انس حکایت شده که گفت رسول خدا صدای مبارکش را در موقع قرائت قرآن می کشید. در روض الجنان درباره ترتیل در این آیه می خوانیم: «و ترتیل، هویدا و گشاده خواندن بود، ابوبکر بن طاهر گفت: یعنی تامل کن در لطایف خطاب او و نفس خود را مطالبت کن به قیام کردن به احکام او و دل را به فهم معنای او، و سرت را به اقبال کردن بر او»^۲

۱. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ه. ش، ج ۱۰، ص ۵۶۹.

۲. ابوالفتح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ ه. ق، ج ۲۰، ص ۵-۶.

در منهج الصادقین میخوانیم: «تلاوت ترتیلا تانی خواندنی و روشن گردانیدنی چنانچه سامع عد حروف آن تواند کرد. ذکر مصدر بعد از فعل به جهت تاکید و مبالغه است در امر به ترتیل، و از امام علی (ع) روایت است که فرمودند: ترتیل محافظت حروف قرآن است و ادا کردن حرف های آن از مخارج خود. و از عایشه پرسیدند که پیغمبر به چه کیفیت قرائت می فرمودند» لا کسر دکم هذا لو اراد السامع ان يعد حروفها لعددها» قرائت او متصل و پیاپی یکدیگر نبود هم چنان که شما می کنید بلکه اگر سامع خواستی عد حروف آن توانستی کرد. و زجاج گفته: بیان تمام نمی شود به اینکه در قرآن شتاب زدگی کنی بلکه تمامیت آن به این است که روشن گردانی جمیع حروف آن را و تمام گردانی آنچه حق ادای آن است از اشباع. و ابو حمزه ثمالی گوید که به ابن عباس گفتم مرا در قرائت کلام الله بسیار شتاب زدگی می باشد گفت اگر قرائت سوره بقره کنم و در آن مراعات ترتیل نمایم دوست تر است نزد من از خواندن همه قرآن بدون ترتیل.^۱

در محاسن التاویل می خوانیم: «قال الزمخشری: ترتیل القرآن قرائته علی ترسل و توده، بتبیین الحروف، و اشباع الحركات، حتی یجىء المتلو منه شبيها بالثغر المرتل، و هو المفلج المشبه بنور الاقحوان وان لا یهذه هذا، ولا یسرد سردا. قال السیوطی: فی الایه استحباب ترتیل القراءه و انه افضل من الهدیه، و هو واضح و قد ثبت فی السنه انه (صلی الله علیه وسلم) کان یقطع قراءته آیه آیه و انها کانت مفسره حرفا حرفا، و انه کان یقف علی رؤوس الآی و استدل بالآیه علی ان الترتیل و التدبر، مع قله القراءه افضل من سرعه القراءه مع کثرتها لان المقصود من القرآن فهمه و تدبره والفقه فیه، والعمل به...»^۲

زمخشری گوید: ترتیل قرآن یعنی خواندن به آرامی و با تانی باشد و حروف آن را آشکار کن و حرکاتش را اشباع کن درست ادا کن تا اینکه پشت سر هم متابعت می کنند و منظم و منسجم باشند و پراکنده و سرد با فاصله نخوان. سیوطی می گوید: در این آیه مستحب بودن خواندن قرآن به صورت ترتیل که با نظم وجود دارد و برتر بودن آن نسبت به پراکنده خواندن می باشد. و آن در سنت رسول خدا (ص) واضح و ثبت شده است که در موقع قرائت قطع می فرمودند آیه آیه را و همانا مشخص بود و آشکار بود هر حرفی در خواندنشان، و وقف می نمودند

۱. کاشانی، فتح الله، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تهران، کتاب فروشی محمدحسن علمی، ۱۳۶۶ ه. ش، ج ۱۰، ص ۴۴-۴۶.

۲. قاسمی، محمد جمال الدین، محاسن التاویل، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۸ ه. ق، ج ۹، ص ۳۴۱.

بر سر هر آیه و دلیل آن در ترتیل، تدبر در آیات بود. با سرعت کم خواندن برتری دارد از سرعت زیاد خواندن یعنی هدف از قرآن در ک و اندیشه و تفکر و عمل به آن است نه اینکه تند و سریع خواندن آن باشد.

در تفسیر نمونه می خوانیم: «و قرآن را با تامل و دقت و در نهایت روشنی و فصاحت تلاوت کن تعبیر به ترتیل که در اصل به معنی تنظیم و ترتیب موزون است در اینجا به معنی خواندن آیات قرآن با تانی و نظم لازم، و اداء صحیح حروف و تبیین کلمات، و دقت و تامل در مفاهیم آیات و اندیشه در نتایج آن است.»^۱

در سوره فرقان میخوانیم: «...**و رتلناه ترتیلاً**»^۲

در ذیل این آیه ابن ابی حاتم درباره رتلناه و ترتیلاً گوید: «...**نزل متفرقا، فصلناه تفصیلا، ای بیناه تبینا، فسرناه تفسیرا...**»^۳ یعنی با تقسیم بندی نازل شده و جدا جدا گفته شده منظور بیان شده بیانی آشکار تفسیر شده است ...

و یا ابن کثیر در این باره گوید: «...**قال قتاده: بیناه تبینا...**»^۴ قتاده گوید: یعنی بیان شده بیانی آشکار...

در نهج البیان نیز می خوانیم: «...**و رتلناه ترتیلا، ای: بیناه تبینا و قیل: فصلناه تفصیلا.**»^۵ منظور بیان کردنی آشکار و گفته شده: یعنی جدا جدا گفتن.

ابن جزری گوید: «**{و رتلناه ترتیلاً} ای أنزلناه علی الترتیل، وهو المكث، وهو ضد العجلة**»^۶ ترتیل یعنی: خواندنی که با تانی و به آرامی نازل شده و درنگ و مکث نمایی و ضد سرعت و عجله می باشد.

از مجموع مطالبی که پیرامون ترتیل بیان گردید به نظر نگارنده می توان گفت که: قرآن را به صورت ترتیل خواندن یعنی: با تانی و شمرده و به آسانی و استواری و منظم، کلمات قرآن را بیان نمودن به طوری که حروف از مخارج خودشان تلفظ گردند و حرکات نیز به درستی اداء شوند و پرهیز از سریع خواندن کلمات و آیات شود و همچنین در معانی آیات درنگ و مکث نمودن یعنی تدبر و تفکر در مفاهیم آیات صورت گیرد و این نوع خواندن با صدای حزن انگیز و حزین صورت گیرد. از آنچه بیان شد در معنای ترتیل، مشخص می شود امروزه

۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ه. ش، ج ۲۵، ص ۱۶۶-۱۶۷.

۲. فرقان، ۳۲.

۳. ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد، تفسیر القرآن العظیم، عربستان سعودی، مکتبه نزار مصطفی الباز، ۱۴۱۹ ه. ق، ج ۸، ص ۲۶۹۱.

۴. ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، تفسیر القرآن العظیم، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ ه. ق، ج ۶، ص ۹۹.

۵. شیبانی، محمد بن حسن، نهج البیان عن کشف معانی القرآن، تهران، بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۴، ص ۶۸.

۶. ابن جزری، شمس الدین، التمهید فی علم التجوید، الرياض، مکتبه المعارف، ۱۴۰۵ ه. ق، ص ۴۹.

آنچه به عنوان ترتیل مرسوم گشته و اساتید و قراء در کلاسهای آموزشی تجوید و... به آن توصیه می نمایند مثلاً:
ترتیل مرحوم منشاوی یا ترتیل مرحوم عبدالباسط یا قرا دیگر را به عنوان مصداق ترتیل می شناسند و می شناسانند!
به هیچ وجه اعتبار شرعی ندارد و فقط سلیقه شخصی می باشد.

ترتیل را از لحاظ سرعت خواندن به سه روش: «تحقیق {قرائت با سرعت کند}، تدویر {قرائت با سرعت متوسط}، تحدیر {قرائت با سرعت تند} تقسیم نموده اند. تدویر، همان روشی است که امروزه در میان مردم همان ترتیل مرسوم، مشهور شده است.»^۱ از آنچه قبلاً از تفاسیر متعدد و روایات مختلف بیان نمودیم به نظر می رسد که روشهای خواندن قرآن به سبک تدویر و تحدیر در معنای ترتیل بعید است! چرا که قیودی که در معنای ترتیل وجود داشته از جمله درنگ و مکث و تانی و تدبر و پرهیز از عجله و با سرعت خواندن آیات، با روشهای تدویر و تحدیر صورت نمی گیرد و یا بعید است که انجام پذیرد!

---

۱. موسوی بلده، سید محسن، حلیه القرآن سطح ۲، تهران، انتشارات احیاء کتاب، ۱۳۸۶ هـ ش، ص ۲۰-۲۱.